

Dunajská Streda pred 1989: Asanácia alebo úplná ľahostajnosť voči minulosti?

Vajda, Barnabás

The Town of Dunajská Streda Before 1989: Rebuilding or Total Indifference Toward the Past?

Abstract

One of the major factors in creating 'socialist cities' was the process of 'socialist urbanization' which rested on a strong ideological basis. In pre-1989 Czechoslovakia, along with the development of the house estates ("sídliisko" in Slovak), cities gradually became "house estates cities" or "block house cities". The communist-type urbanization in this country was ideologically aimed against the urban heritage of the pre-1945 period, i.e. the period of the capitalist first Czechoslovak Republic. The 'urbanistic barbarism', which had taken place in the centre of Dunajská Streda/Dunaszerdahely, cannot be justified at all. It is true that this process was influenced by more than one tendency, some even being positively tuned originally. Yet, in Dunajská Streda/Dunaszerdahely there was an intentional and impatient urbanistic barbarism happening, a process in which the responsibility of the contemporary town leaders is undeniable, un-explainable, and un-justifiable. The citizens of Dunajská Streda/Dunaszerdahely were obviously very happy to see and feel clearing works (commonly referred to as 'asanácia') advancing, and since their health conditions were significantly improving, locals did not protest against the fading away buildings of the past; they took it as a byproduct of development. The political bosses of contemporary Dunajská Streda/Dunaszerdahely were explicitly assisting this process, or minimally they were silently tolerating that their town got rid of its religious character (the so called 'desacralisation'), and at the same time it was trying to get rid of many physical memories of its Hungarian past.

Key words: socialist cities, socialist urbanization, city development, block houses

Kľúčové slová: socialistické mesto, socialistická urbanizácia, rozvoj miest, paneláky

Aké urbanistické aspekty sa uplatňovali v Dunajskej Strede, o aký obraz mesta sa usilovala miestna štátna administratíva počas obdobia komunizmu? Vývoj tzv. socialistických miest v Československu bol ovplyvnený viacerými faktormi, z ktorých rozhodujúcim bol, že socialistická urbanizácia sa zakladala na pevnej politickej ideológii. Je nepopierateľné, že príkladom pre československé socialistické mestá boli moderné mestá 20. storočia. Avšak súčasťou tunajších urbanistických projektov boli aj také snahy, ktoré boli pod silným vplyvom komunistickej ideológie, a tým bol celý projekt socialistických miest odklonený k zdeformovanej moderne.

Niektoré výstavby a mnohí architekti moderných miest 20. storočia boli ovplyvnení komunistickou myšlienkou/ideológiou aj na Západe, boli napr. nadšení z internacionalizmu, zo stalinistického budovania atď. Vybudovanie československých sídlisk, a hlavne rast počtu ich obyvateľov znamenalo, že – v technickom zmysle slova a čo do vzhľadu – tieto socialistické obce sa stali mestami a vtedajší ľudia vnímali túto zmenu ako hmatateľný prejav rastu ich životnej úrovne. Ale prečo sa prostredníctvom

štátnej/režimovej propagandy presadzovalo, že každý musí byť hrdý na to, čo je nové, a naopak: všetko, čo je staré, je odsúdené na likvidáciu a netreba toho ľutovať?

Práve v tomto propagandistickom triku boli badateľné silné ideologické korene socialistickej urbanizácie. Komunistická ideológia totiž vnímala socialistické mestá ako protiklad kapitalistických miest. Koniec koncov bola historickou skúsenosťou, že trhový kapitalizmus sa zrodil práve v mestách, a to tak v spoločenskom ako aj politickom a urbanisticko-architektonickom zmysle slova. Preto sa komunistické vedenie miest snažilo zrušiť, likvidovať všetko, čo mohlo pripomínať ľuďom tie skoršie formy miest, pričom všade, kde sa len dalo, vytvárali mestá nového typu, alebo aspoň nové mestské priestory. Práve toto je dôvodom, prečo vedenie socialistických miest popieralo budovanú historickú minulosť v mene nového a v mene moderny.

Inými slovami, pod socialistickou urbanizáciou sa chápalo vybudovanie niečoho, čo nesúviselo s minulosťou. V Československu bolo veľmi málo takýchto úplne nových miest („mestá na zelenej lúke“), preto tunajšia socialistická urbanizácia bola namierená proti urbanistickému dedičstvu z predvojnového obdobia. V Dunajskej Strede práve to bolo dôvodom, prečo do konca 1970-tych rokov došlo v mene moderny k odstráneniu miestnej budovanej predvojnovej minulosti.

Podľa môjho názoru, urbanistický barbarizmus v samotnom centre Dunajskej Stredy je dnes veľmi ťažké obhajovať. Ani v prípade, ak tento proces možno považovať za všeobecný východoeurópsky urbanistický jav, ktorý bol ovplyvnený viacerými tendenciami, medzi nimi aj takými, ktoré sa zakladali na dobrej vôľe. Dovoľujeme si tvrdiť, že Dunajská Streda sa stala objektom cieľavedomého a netrepezlivého barbarizmu, za ktorý zodpovedajú vtedajší ľudia, hlavne širšie vedenie mesta. Veru, Dunajskostredčania sa mohli radowať, že prostredníctvom tzv. asanácií (zbúraní, teda demolácií budov) došlo k zlepšeniu hygienických podmienok v meste, a miestni ľudia zbadali len to, že zmiznutím starých budov sa stratili aj prvky historickej minulosti. Vtedajší lídri Dunajskej Stredy evidentne asistovali pri tomto procese: veľmi aktívne sa zapojili do desakralizácie mestských priestorov, a boli minimálne cinicky nemi, keď sa potichučky zbúrali artefakty vnímané ako svedectvo lokálnej maďarskej minulosti. Aký iný dôvod, ak nie úplná ľahostajnosť voči minulosti, môže vysvetliť, že ihneď a definitívne bol zničený kresťanský cintorín v centre mesta; prečo došlo k zbúraniu veľkej synagógy a prečo asanovali stovky súkromných domov?

V roku 1978 zodpovedným lídrom mesta vôbec neprišlo na um, aby chránili napr. plot s umeleckou hodnotou okolo evanjelického kostola, či by ho nebudaj nechali zrekonštruovať, ale ihneď a definitívne ho zlikvidovali. Ani projekt Staré mesto nie je možné obraňovať tým, že práce boli dodané vonkajšou firmou, lebo Pozemné stavby Nitra postupovala s prácami v súlade s Mestským národným výborom a robotníci boli takmer všetci miestni. Vo väčšine prípadov bola zodpovednosť rozložená medzi rôzne inštitúcie a činiteľov, ako napríklad v prípade Bieleho kaštieľa, kde zanedbanosť, nedbanlivá amortizácia a čistý alibizmus mestského vedenia dovedna viedli k tomu, že z tej časti Hlavnej ulice, kde dnes stojí Pošta č. 1. zmizla majestátna budova Bieleho kaštieľa.

V celej komunistickej východnej Európe, a to aj v Československu a v Dunajskej Strede, architektonickému plánovaniu miest sa venovala malá pozornosť. Prečo by to aj robili? Stále nové a nové bytové jednotky („b.j.“ je určite najčastejšou skratkou v súdobých prameňoch) znamenali pre veľmi mnohých ľudí relatívne zvýšenie životnej úrovne, pričom veľké kultúrne domy, nové školy, nemocnice, verejné parky a štadióny ako verejné priestory svedčili o vypeľosti československého politického systému (aj keď ich kvalita bola často otázná). Veľkolepý štýl socialistického realizmu bol politickou

elitou každodenne oslavovaný, z čoho bolo možné vyvodiť, že jedine *funkcionalita* je najracionálnejším a teda najlepším riešením rozvoja mesta. Práve tento nenáročný socialisticko-realistický štýl (pojem socialistického realizmu v tomto kontexte používam ako bežné resp. ľudské pomenovanie niečoho, čo bolo postavené za časy socializmu) určil charakter napr. vzhľadu novej budovy Okresného národného výboru (aj oblúky nad oknami ako jediné ozdoby boli odstránené a budova sa stala veľkou kockou), to isté platilo pre prebudovaný Mestského národného výboru (MsNV), ktorý pred 1918 slúžil ako hotel, a po rekonštrukcii v roku 1975 taktiež dostal formu kocky.

Z intenzívneho budovania bytov a verejných budov nemusela bezpodmienečne vyplývať estetická nenáročnosť a urbanistická apatia. Predsa bolo tomu tak. Synergia niektorých vplyvov (z ktorých niektoré mohli byť aj užitočné) sa nám dnes javí ako škodlivá, dokonca v niektorých prípadoch veľmi škodlivá pre mesto ako entitu, a to tak z funkčného ako aj urbanistického hľadiska. Kvôli zanedbaniu dôležitých kvalitatívnych aspektov vývinu mesta bolo veľmi otázne, či *prestavba mesta znamenala skutočný vývoj*. Napríklad nedokončené práce na sídliskách boli každodenným viditeľným javom pre ktoréhokoľvek Dunajskostredčana. V tom istom čase boli nezmyselne prehnaným podnecovaním budovateľských kampaní boli popierané ostatné funkcie mesta (estetická, športová, komunálna, hospodárska, súkromná atď.). Táto bola temná stránka tunajšej socialistickej urbanizácie, v dôsledku čoho najneskôr v 80-tych rokoch, napriek všetkým snahám moderny, začala byť pre naše mesto charakteristická vnútorná a vonkajšia šedivosť.

Nenáročnosť a šedivosť súdobej architektúry boli posilnené viacerými faktormi. Jedným z nich bola absencia konceptu bytového trhu v socialistickej urbanizácii. Väčšina budov a bytov bola zoštatnená, alebo bol ich budovateľom samotný štát. Keďže byty nepredstavovali skutočnú hospodársku hodnotu, neexistoval skutočný trh s bytmi, z čoho vyplývalo, že sa neprihliadalo ani na rozvoj, ani na rekonštrukciu budov a bytového fondu. Len jediný príklad z viacerých: na Kukučínovej ulici alebo na Korze Bélu Bartóka dlhé desaťročia premávali veľké nákladiaky cez úplný stred mesta, a to napriek mnohým sťažnostiam tamojších obyvateľov. V socialisticcom meste, kde budovy boli jednoliato plánované, v 80-tych rokoch takmer všetko pripomínalo sedé životné prostredie, napriek deklarovaným cieľom socialistickej moderny.

Nezrovnalosti vo vlastníckych pomeroch a akútny nedostatok bytov následne viedli k postupnej fyzickej devastácii nielen bytového fondu ale aj historických budov mesta. Práve k tomu sa vyjadrila jedna čitateľka Facebooku vo svojom blogu: „Koľko pekných domov tu bolo v Dunajskej Strede. Veru už ani ja si nepamätám na všetky. Aké smutné je, že v socializme sa budovy nechali chátrať, a potom ich jednoducho zbúrali.“ (22. 7. 2012)

Neexistujúci trh s bytmi a všeobecná urbanistická nedbanlivosť mali svoje dopady aj na katastrálne evidencie, a to tak, že k novým stavebným plánom boli často priložené neaktuálne mapy. Napr. na mape vydané katastrálnym úradom v roku 1967, zobrazujúcej takmer celé územie Dunajskej Stredy, nie je vyznačená ani nemocnica, ani štadión, ani budova ONV, hoci tie boli postavené už takmer desať rokov. Niektoré pramene sa doslova odvolávajú na fakt, že „plán ktorý sme dostali od geodézie, neodzrkadľuje aktuálny stav“. Pôdorys veľkej synagógy bol vyznačený na katastrálnych mapách ešte aj v 70-tych rokoch, hoci budova bola úplne zdemolovaná v roku 1953.

V rôznych stavebných plánoch mesta sa len zriedkakedy nájdú také pripomienky, ktoré by zachycovali *skutočné urbanistické snahy* budovateľov. Typickým príkladom je napr. dokumentácia poľnohospodárskej strednej odbornej školy, do ktorej archi-

tekt zapísal nasledovnú, nič nevyjadrujúcu, stereotypnú vetu: „Usiloval som sa, aby nová budova vpassovala do urbanistického charakteru prostredia.” V iných prípadoch písomné pramene jednoducho neodzrkadľujú ani architektonickú skutočnosť, ale ani zámer architekta, ako napr. v prípade Večernej školy marxizmu-leninizmu na Korze Bélu Bartóka.

Samozrejme, bolo veľmi pozitívne, že sa za socializmu postavilo veľa bytov, a existujú signály nasvedčujúce tomu, že mestské orgány občas podnikali kroky na vytvorenie podmienok pre komfortnejšie životné prostredie v meste. Svedčí o tom napríklad fakt, že už v roku 1961 bolo vytvorené mestské záhradníctvo orientované najmä na zveľadovanie mestských parkov, kvetinových sádov a zelene vôbec. V 1963 bol prebudovaný, resp. zrekonštruovaný elektrický systém verejného osvetlenia mesta. Ale aj napriek týmto pozitívnym príkladom poznáme iba zopár ojedinelých prípadov, keď politickí reprezentanti Dunajskej Stredy obhajovali urbanisticko-environmentálne záujmy mesta. Stalo sa tak napr. v roku 1963, keď spotrebné družstvo Jednota chcelo vytvoriť parkovisko medzi Hotelom Dunaj, v priestore plnom krásnych gaštanov. Účastníci verejnej obhliadky, medzi nimi aj predseda MsNV József Gyurcsik sa napokon rozhodli, že parkovisko bude vybudované nie tam, ale na druhej strane hotela, na ulici Športovej, a to preto, lebo „tento zámer nie je v súlade s dlhodobým plánom rozvoja mesta, kde dotyčné miesto je vyhradené ako verejná zeleň”.

Vo väčšine prípadov mali Dunajskostredčania zlé skúsenosti s tým, že niektoré stavebné práce, ktoré mali byť realizované v prospech mesta, mu nakoniec škodili. Napr. pri realizácii troch nových veľkobudov na Kukučínovej ulici, kvôli ktorým bolo asanovaných mnoho starších budov, vrátane starého kina, malej synagógy, a okolo 50 starých súkromných domov a sádov. Pričom pri výbere tejto lokality pre činžiaky bola aj iná alternatíva. Technická správa prác konštatovala, že „budova s 96 b.j. bola plánovaná na inom mieste”, a že „príčinou premiestnenia bolo, že orgány ONV boli naklonené, aby sa radšej dokončilo Sídliisko stred”. Nové veľké budovy na Kukučínovej ulici totálne zmenili obraz tejto časti mesta. Kvôli tomuto prvému komplexnému sídlisku mesta zmizla veľká časť centra Dunajskej Stredy, bolo premiestnených mnoho ulíc stredu mesta, teda fundamentálne sa zmenila tá jeho časť, ktorá je ohraničená ulicami Korzo Bélu Bartóka – Kukučínova ulica – Ulica Komenského. Technická správa konštatovala aj to, že „tunajšie ulice boli odsunuté v prospech nového zvähu mesta”.

V súčasnosti poznáme iba jediný dokument ako pozitívny príklad, keď snahy vedenia mesta o totálnom pretvorení obrazu mesta dopadli pozitívne. Základná škola Bélu Bartóka sa začala budovať v rokoch 1961 a 1962. Architekt školy považoval za dôležité, aby konštatoval už v návrhu stavby, že „popri maximálnej ekonomickej efektívnosti školu treba urobiť tak urbanisticky ako aj funkčne čo najlepšie”. Poznajúc výsledok, skutočne sa tak aj stalo. Škola, ktorá bola postavená na prázdnom priestranstve medzi Hviezdoslavovou ulicou, Gabčíkovskou cestou a železničnou stanicou, mala veľmi dobrý dopad na svoje okolie. Už aj výber lokality bol správny. Na južnom okraji pozemku bol totiž situovaný tzv. smradľavý kanál, v tej dobe už viac-menej prázdny a vyschnutý. V dôsledku správneho plánovania nová základná škola a jej okolie priniesli rad pozitívnych následkov, medzi nimi sa zužitkoval pozemok a došlo k vyrovnaniu ulice Nemesszegszkej. Okrem toho sa vytvorila úplne nová ulica, ul. Komenského, ktorá vedie do samotného centra mesta cez Kukučínovu ulicu a Vámbéryho námestie. Jednoducho teda výstavba novej deväťročnej školy mala viac pozitívnych urbanistických dopadov na mesto. A to nebolo málo v takom mestečku, v ktorom sa po 1989 hovorilo, že vôbec nevyzeralo na mesto, lebo „nemalo ani poriadne ulice”.

Ale ako je možné, že *kvôli* a *proti* urbanistickým škodám, zapríčineným na obraze mesta, nikto neprotestoval? Možno povedať, že necitlivé urbanistické a architektonické riešenia vôbec neboli v Československu ojedinelé. Možno povedať, že počas komunistického obdobia neexistovala (lebo nemohla existovať) slobodná verejná mienka, ani možnosť slobodnej verejnej kritiky, ako nemohli existovať ani ochrancovia mesta. Možno povedať aj to, že autochtónni obyvatelia a prisťahovalci mali odlišné názory na vzhľad mesta. No je aj možné, že toto ticho bolo založené na faktore historickej pamäti, jej potláčania a deformácie.

V dôsledku urbanistického pretransformovania Dunajskej Stredy zmizla väčšina starých námestí, ulíc a budov mesta, ako napríklad dom Gejzu Véseyho, dom dr. Kolomana Pitrovitsa, dom Lévaldovcov atď. Z najkrajších súkromných domov ostalo len zopár napr. v križovatke na Galantskej ceste. Zanikli aj niektoré veľmi dôležité verejné budovy mesta, ktoré dovtedy určovali jeho vzhľad, ako napr. evanjelický farský úrad, veľká synagóga, tzv. bóherkasárne, židovský starobinec atď. Zmizol Biely kaštieľ a zmiznutie Žltého kaštieľa viselo len na vlásku. Pričom počas týchto rokov sa stretávame s novým fenoménom, ktorý bol pomenovaný ako „životné prostredie panelákov“, čo fakticky znamenalo, že nielen budovy, ale aj niektoré sociálne skupiny, ako napr. niektoré maďarské vrstvy, ale aj takmer celé židovské obyvateľstvo zmizli z mesta – a spolu s nimi mestské budovy, podniky. Alebo ak nezmizli, tak došlo k zmene ich majiteľov a vo väčšine prípadov ich prevzal Československý štát.

Po ďalších drastických zmenách bol vývoj mesta Dunajskej Stredy po druhej svetovej vojne zastavený po drastických zmenách v štruktúre obyvateľstva. A tento jav znamenal nielen nejasnosť resp. chaos vo vlastníckych právach, ale aj to, že namiesto niekdajších súkromných majiteľov v období komunizmu sa stal majiteľom budov anonymný štát vo forme miestnej Domovej správy. A keď do fyzických medzier vnikol štát so svojou snahou o socialistickú modernizáciu, štát začal budovať pre tých a tam, kde to považoval za prioritu: pre prvú generáciu robotníkov a v prázdnych priestranstvách mesta.

Škody zapríčinené na historickom vzhľade mesta boli v tej dobe vnímané ako takmer zanedbateľné v porovnaní s osohmi veľkých spoločenských procesov, akým bolo predovšetkým masívne budovanie bytov. Ak si vezmeme, do akej miery sa vymenilo obyvateľstvo Dunajskej Stredy, a k tomu to, nakoľko bolo mesto ovplyvnené prisťahovaním nových sociálnych vrstiev (ďalšia typická celoeurópska tendencia po druhej svetovej vojne), ďalej, ak berieme do úvahy skutočný modernizačný vplyv budovateľských prác – bude nám jasné, prečo boli pre ľudí dôležitejšie komfortnejšie mestské sídliská a krajšie budovy (ale aj lepšie chlievy!) v porovnaní s demoláciou „starých budov“. K tomu všetkému treba pripomenúť, že celý proces bol zastieraný súdobou dokonalou propagandou, ktorá systematicky popierala skutočnosť a naplno hlásila, že likvidácia minulosti vo forme „starých budov“ je vlastne „pozitívny a nezastaviteľný sociálny progres“.

Pramene

Štátny archív v Bratislave, pobočka v Šali, Miestny národný výbor v Dunajskej Strede 1945–1960.

Štátny archív v Bratislave, pobočka v Šali, detašované pracovisko Malá Lúča, Okresný národný výbor v Dunajskej Strede, Odbor výstavby.

Csallóköz – Žitný ostrov – časopis.

Národné výbory. Úradný orgán Povereníctva vnútra. 15. marca 1948, č. 3.

Výtvarníctvo, fotografia, film. Číslo: Dunajská Streda a okolie. Vyd. Osvetový ústav vo Vydavateľstve Obzor, Bratislava. 11/81 (XIX. roč.) 1981.

Literatúra

Gaucsik, István (2013): *Lemorzsolódó kisebbség. A csehszlovákiai magyarság jogfosztásának gazdasági háttere 1945–1948.* Pozsony: Kalligram.

Katona, Csaba – Koltai, Gábor – Rácz, Attila – Szűts, István Gergely (szerk.) (2012): *A közép-dunántúli régió városainak szocialista kori története.* Budapest – Veszprém: Legenda Közművelődési Egyesület – Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára. = Horváth, Sándor: *Sztálinvárosi mítoszok* (s. 127-160); Nagy, Szabolcs: „*Rekonstrukció*” és „*rehabilitáció*” (s. 187-206); Valló, Judit: „*Eltársak, várossá lettünk!*” (s. 247-262).

Nagy, Attila – Nagy, Iván – Novák, Veronika – Simon, Attila – Vajda, Barnabás (2012): *Dunaszerdahely. Várostörténeti monográfia.* Dunaszerdahely: Dunaszerdahely Város Önkormányzata, Csallóközi Barátok Társulása.

Nagy, Attila (2013): *Dunaszerdahely emlékhelyei. Épületek, szobrok, emlékművek és emléktáblák, szakrális kisémlékek, temetők, történeti síremlékek, eltűnt emlékhelyek.* Dunaszerdahely: Historikum – Bíró Márton Polgári Társulás – Csallóközi Barátok Társulása.

Vajda, Barnabás (2010): *Dunaszerdahely: egy csehszlovákiai város fejlődésének egyes aspektusai az 1950–1960-as években.* In: *Urbs Magyar Várostörténeti Évkönyv V.* Budapest Főváros Levéltára, Budapest, 2010, s. 211-226.

Vajda, Barnabás (2010): *Levéltári adalékok Dunaszerdahely várostörténetéhez: a DAC-stadion építése, a városi csatornázás és a járási kórház építése.* *Eruditio – Educatio*, 2010/1–2, s. 41–55.

Vajda, Barnabás (2012): A kommunista korszakbeli Dunaszerdahely mint járási központ. *Opus*, 2012 (4. évf.) 5. sz. s. 80-85.

Vajda, Barnabás (2014): A hivatalos ateizmus évei Dunaszerdahelyen. *Eruditio – Educatio*, 2014/1 (9. évf.), s. 30-38.

Vajda, Barnabás (2015): *Dunaszerdahely mint a kommunista regionális politika kedvezményezettje és áldozata.* In: Vajda Barnabás – Gaucsik István (szerk./eds.): *Várostörténeti fejezetek a csehszlovák szocializmus korából.* Komárom: Selye J. Egyetem, pp. 11-83. Prvá verzia tejto štúdie bola publikovaná v tejto monografii.